

بررسی جایگاه دانشگاه آزاد اسلامی بر تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی استان هرمزگان

منصور اخلاقی پور *

محمد محبی **

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیرات اجتماعی و اقتصادی دانشگاه آزاد اسلامی بر تحولات استان هرمزگان به انجام رسیده است. یافته های این پژوهش نشان می دهد که دانشجویان و اساتید در تأثیر دانشگاه آزاد بر تحولات و توسعه استان دارای نگرش های مشابه ای هستند، همچنین ۷۷ درصد اساتید و مدیران اجرایی معتقدند که دانشگاه آزاد باعث افزایش شانس مردم منطقه در دستیابی به سواد عالی شده است. گسترش سرمایه اجتماعی و فرهنگی استان و افزایش شانس تحرک اجتماعی برای زنان و دختران هرمزگانی نیز از دیگر آثار دانشگاه آزاد اسلامی است. همچنین از بعد اجتماعی، اکثر اساتید ا صاحب نظران، معتقدند که دانشگاه آزاد اسلامی باعث کاهش آسیب های اجتماعی، نابهنجاری ها و جرم شده است. از منظر اقتصادی نیز، تربیت منابع انسانی مورد نیاز توسعه استان از مهمترین اثرات دانشگاه آزاد اسلامی است.

کلید واژه: دانشگاه آزاد، تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی

مقدمه

هدف پژوهش حاضر تمرکز بر نقش و جایگاهی است که دانشگاه آزاد اسلامی به عنوان یک نهاد آموزشی عالی غیردولتی از نظر اجتماعی و اقتصادی بر روند تحولات استان هرمزگان با استفاده از نظریه هایی چون نظریه سرمایه اجتماعی جمیع کلمن، سرمایه انسانی شولتز و گری بکو، سرمایه فرهنگی بوردیو و نظریه فرصت های زندگی هانس گرت و رایت میلز بر جای گذاشته است.

بررسی تأثیراتی که دانشگاه آزاد اسلامی بر تحولات استان هرمزگان برجای گذاشته است از دو منظر قابل بررسی می باشد:

۱- آثار و پیامدهای مثبت و مؤثر ۲- آثار و پیامدهای منفی و بازدارنده.
در واقع تعیین و بررسی نقش و جایگاه دانشگاه آزاد اسلامی بر روند توسعه و تحول زیر ساخت‌های استان از نظر سخت افزاری و نرم افزاری امری است که بایستی بدان توجه خاص مبذول داشت، تأثیرات فرهنگی ناشی از توسعه دانشگاه آزاد، پیامدهای چند وجهی و وسیعی را به دنبال داشته است.

در بعد اجتماعی نیز درسه سطح فرد، خانواده و اجتماع آثار این دانشگاه قابل بررسی و تحلیل است. هرچند جنبه های اقتصادی پیامدهای گسترش دانشگاه آزاد در این پژوهش در دو بخش مستقیم و غیرمستقیم مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در این پژوهش از روش پیمایشی و تحلیل ثانویه و نمونه گیری عمدی استفاده شده است جامعه آماری مورد نظر شامل دانشجویان دانشگاه آزاد واحد بندرعباس، اساتید، صاحب نظران و مدیران دستگاه های اجرایی در شهر بندرعباس بوده است. و همچنین گردآوری داده‌ها به وسیله پرسشنامه و تجزیه و تحلیل داده‌ها به کمک نرم افزارنامه و تجزیه و تحلیل داده‌ها به کمک نرم افزار spss صورت گرفته است.

آنچه در این پژوهش مد نظر محقق بوده است کنکاش در خصوص بررسی پیامدهای مثبت این دانشگاه به لحاظ اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بر روند توسعه استان و تحولات منطقه بوده است لذا امیدواریم پژوهش حاضر توانسته باشد اهداف مد نظر را به نحو احسن مورد توجه قرار داده و زمینه ای را برای شکل گیری تحقیقات بعدی در استان هرمزگان فراهم آورد.

مبانی نظری پژوهش

- سرمایه اجتماعی

جیمز کلن در کتاب «بنیادهای اجتماعی» می گوید: «سرمایه اجتماعی زمانی ایجاد می شود که روابط میان اشخاص به شیوه ای تغییر یابد که کنش را آسان سازد. و یکی از ابزارهایی که قادر است نقش تسهیل کننده را در کنش های انسانی و شبکه روابط اجتماعی فراهم آورد، اشاعه و نهادینه سازی مهارت های زندگی از طریق آموزش و حضور شهروندها در فضای آموزشی می باشد». آنچه از تئوری یا دیدگاه های مربوط به سرمایه اجتماعی در این پژوهش استنباط می شود جایگاه آموزش در معنای عام آن و آموزش دانشگاهی در معنای خاص آن بر شکل گیری سرمایه اجتماعی در جامعه و به ویژه استان هرمزگان به عنوان میدان تحقیق حاضر می باشد.

- سرمایه انسانی

شولتز معتقد است سرمایه گذاری در سرمایه های انسانی در بعد آموزش بایستی متمرکز بر سرمایه گذاری در تحقیقات، آموزش و پرورش برای افزایش قابلیت تطبیق نیروی کار، جهت کشف استعدادها، تربیت کادر آموزشی، آموزش و آینده نگری باشد.

بدین ترتیب سرمایه گذاری در آموزش (به ویژه سطوح دانشگاهی) بایستی با توجه به نیازمندی های نیروی انسانی در سال های آینده صورت گیرد. بنابراین دریک جمع بندی مطابق با دیدگاه های شولتز درگسترش سرمایه اجتماعی هیچ عامل یا متغییری به اندازه آموزش تأثیرگذار نمی باشد وحتی فراتر از این نقش آموزش بر رشد اقتصادی و درآمد ملی بس تأثیرگذارتر از سایر عوامل است.

- نظریه فرصت های زندگی

«هانس گرت و رایت میلز» فرصت های زندگی را شامل موارد زیادی همچون، احتمال یا شانس زندگی پس از تولد، سالم زیستن، امکان برخورداری از خدمات پزشکی و درمانی، امکان دستیابی به تحصیل و آموزش تا امکان کشیده نشدن به بزهکاری تعریف می کنند. (تامین، ۶۳: ۱۳۷۳)

طبق تئوری فرصت های زندگی هریک از امکانات بر بقیه نیز تأثیر گذار است. داشتن تحصیل عالی به سهم خود به نحو چشمگیری دسترسی به مشاغل پردرآمدتر را تسهیل می بخشد و این امر منجر به افزایش شانس فرد در انباشت سرمایه می شود و این سرمایه و سطح تحصیل نیز بر سلامت شخص بی تأثیر نبوده و ضمن ارتقاء طول عمر، کیفیت زندگی را نیز افزایش می دهد. باتوجه به رویکرد پژوهش حاضرکه متمرکز بر بررسی جایگاه دانشگاه آزاد اسلامی می باشد، جایگاه تحصیل عالی به عنوان یکی از شاخص های فرصت زندگی بهتر بر ایجاد یا تسهیل سایر فرصت های زندگی همچون توزیع درآمدها، میزان زاد و ولد، مرگ و میر و ناهنجاری های اجتماعی در این تئوری حائز اهمیت است؛ بررسی های مکرر در کشور به نوعی غیرمستقیم و به گونه ای استنباطی این امر را تأیید می کنند که آموزش عالی بر جایگاه طبقاتی افراد جامعه آن هم در منطقه استان هرمزگان تأثیرگذار است. (مصطفوی، ۱۳۸۴: ۱۱)

- نظریه بازتولید اجتماعی

طبق نظریه بولز و جین تیس نظام جامعه پذیری طبقاتی که در مدارس و دیگر نهادهای جامعه سرمایه دارای منعکس است خواهان دوام و استمرار تقسیم کار طبقاتی جوامع است. چون میزان سطح سواد مهمترین تعیین کننده تحرک اجتماعی و کسب دستاوردهای شغلی است، تحصیل کمترخانواده های طبقات پائین آنان را وادار به محدود شدن در مشاغل سطح پائین می کند. بنابراین براساس اصل همخوانی توزیع نابرابر، امکانات و فرصت های اقتصادی و در نتیجه دسترسی نابرابر گروه ها و طبقات اجتماعی به این امکانات وفرصت ها هماهنگ و متقارن با توزیع نابرابر فرصت های آموزش و به دنبال آن موفقیت های شغلی و اجتماعی دارد و این تقارن و همخوانی درگذر زمان تداوم یافته و باز تولید می شود. در واقع انتقاد اساسی نظریه پردازان باز تولید اجتماعی متوجه پا برجایی و تداوم نابرابری اجتماعی از یک نسل دیگر و نقش نظام آموزشی در انتقال این نابرابری است.

- بازتولید فرهنگی

برخلاف نظریه پردازهای بازتولید اجتماعی که سرمایه اقتصادی را اساس و پایه نابرابری اجتماعی در نظر می‌گیرند، نظریه پردازهای بازتولید فرهنگی به پیروی از ماکس وبر در تحلیل نابرابری‌های اجتماعی به شیوه زندگی و رفتاری گروه‌ها و طبقات اجتماعی توجه کرده است و زمینه‌های فرهنگی و منزلتی را در بحث طبقه اجتماعی مورد نظر قرار می‌دهند. مفهوم بازتولید فرهنگی اشاره به وسایلی دارد که به کمک آن‌ها، مدارس بریادگیری ارزش‌ها، نگرش‌ها و عادات‌ها تأثیر می‌گذارد. بورديو از مفهوم طبقه برداشتی فراتر از مفهوم اقتصادی متداول در ادبیات مارکسیسم دارد، وی انواع سرمایه را به سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی تقسیم می‌کند و در این رابطه سرمایه اقتصادی در برگیرنده درآمد اقتصادی و سایر منابع مالی و دارایی‌ها و نیز تجلی نهادی آن یعنی حقوق مالی می‌باشد. سرمایه فرهنگی شامل گرایش‌ها و نگرش‌ها، عادات‌ها و صلاحیت‌های تحصیلی فرهیختگی است. سرمایه اجتماعی مجموعه منافع بالفعل و بالقوه‌ای است که کنشگرها از طریق عضویت در شبکه‌های اجتماعی و سازمان‌ها کسب می‌کنند. در نظر بورديو سرمایه فرهنگی به وسیله صلاحیت‌های اجتماعی به دست آمده از طریق آموزش و تحصیل مشخص می‌شود و بر اساس این صلاحیت‌ها افراد رتبه بندی می‌شوند و جایگاه اجتماعی، غرور و افتخار از نمادهای سرمایه فرهنگی هستند که به طور مستقیم و غیرمستقیم تحت تأثیر نظام آموزشی قرار می‌گیرند.

- نظریه همنشینی و تقویت افتراقی

در این پژوهش از نظریه «همنشینی و تقویت افتراقی» که توسط رابرت پارک و رونالد اکرز بیان شده نیز بهره خواهیم برد این نظریه شرح و بسطی بر نظریه ساترلند بوده است و بیشتر بر مؤلفه‌های تشویقی یا تنبیهی مؤثر بر گرایش فرد به یادگیری رفتار تأکید دارد. فرآیندهای موثر و مورد تأکید این نظریه در آموزش عبارتند از:

- همنشینی افتراقی: که در آن یادگیری از طریق کنش‌های متقابل مستقیم و غیرمستقیم با دیگران صورت می‌پذیرد.

- تقلید: که مبتنی بر تجربه‌های یادگیری مشاهده‌ای است.

- فراگیری تعریف شناختی: یا مواجه شدن با نگرش‌های موافق یا مخالف با یک رفتار خاص که می‌تواند نوعی نقش بازدارنده یا محرک درونی را ایجاد نماید.

در این نظریه بر نقش خانواده، گروه‌های همسال، مدارس و به ویژه دانشگاه و نهادهای مذهبی تأکید خاصی شده است که می‌تواند به عنوان یک الگو در این پژوهش مد نظر قرار می‌گیرد.

یافته‌های پژوهش

پرسی نگرش دانشجویان، مدیران، اساتید و صاحب نظران به نقش دانشگاه آزاد اسلامی

یافته‌های حاصل از پژوهش درسنجش نگرش دانشجویان به نقش و تأثیر دانشگاه آزاد اسلامی بر توسعه و تحول استان هرزگان نشان می‌دهد که دانشجویان نگرشی «مثبت» به تأثیرات و پیامدهای

دانشگاه آزاد برونند توسعه استان دارند. در رابطه با سنجش نگرش مدیران، اساتید و صاحب نظران نسبت به دانشگاه آزاد اسلامی نشان می‌دهد که در مجموع نگرشی مثبت در بین نمونه مورد بررسی وجود دارد.

نتایج مقایسه‌ای نمره طیف سنجش نگرش برای دانشجویان و صاحب نظران استان هرمزگان نشان از نزدیکی ارزیابی‌های این دو گروه از نقش و جایگاهی است که دانشگاه آزاد اسلامی بر تحولات استان هرمزگان داشته است.

نتایج تفصیلی و آزمون‌های آماری نشان می‌دهد که بین متغیرهایی همچون سن، جنس و سطح سواد با نوع نگرش به دانشگاه رابطه معناداری وجود ندارد بدین معنا که گروه‌های مختلف سنی، جنسی و تحصیلی نوع نگرش نسبتاً یکسانی به دانشگاه آزاد دارند. همچنین در بین فارغ التحصیلان خارج از کشور ۷۵ درصد و پاسخگوهایی که دانش آموخته دانشگاه آزاد اسلامی بوده اند ۸۸ درصد نگرشی مثبت به نقش و جایگاه دانشگاه آزاد اسلامی در استان هرمزگان داشته‌اند.

افزایش تحرک اجتماعی و کاهش بی عدالتی اجتماعی

تحرک اجتماعی به عنوان یکی از نشانه‌های پویایی و حرکت جامعه به سمت توزیع عادلانه امکانات، نسبت بسیار نزدیکی با نوع و حجم توزیع امکانات آموزشی در یک جامعه دارد که مورد تایید نظریه فرصت‌های زندگی نیز می‌باشد.

نقش و جایگاه موسسات و مراکز آموزش عالی به عنوان «نهادهای باز تولید توانمندی و مهارت» حایز اهمیت خاص و ویژه ای می‌باشد، امروزه نظریه پردازان اقتصادی معتقدند که اگر چه مسأله «عدالت توزیعی» از طریق توزیع مجدد درآمدها در قالب یارانه و یا پرداخت‌های انتقالی امکان پذیر است اما امری است موقت و مسکنی بیش نیست و بهترین راهکار از نظر صاحب نظران سرمایه گذاری در آموزش است. طبق نتایج سرشماری در سال ۱۳۵۵ جمعیت استان برابر ۵۰۰ هزار نفر و تعداد دانشجویان برابر ۱۰۰ نفر گزارش شده است یعنی بازاء هر ۵ هزار نفر یک دانشجو. این در حالی است که آمارها نشان می‌دهد از سال ۶۵ تا ۸۵ در طی دو دهه تعداد دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی از ۱۵۰ نفر به ۷۴۳۷ نفر بالغ شده است، یا به عبارتی در مدت ۲۰ سال تعداد ورودی به دانشگاه آزاد اسلامی ۵۰ برابر شده است.

مقایسه تعداد فارغ التحصیلان دانشگاه آزاد اسلامی در این سال‌ها موید نقش این دانشگاه در فراهم کردن فرصت تحرک اجتماعی برای شهروندان و بالاخص جوانان استان می‌باشد. ایفای چنین نقشی توسط دانشگاه آزاد اسلامی در استان مؤید تئوری فرصت‌های زندگی است، طبق تئوری فرصت‌های زندگی هر یک از امکانات بر بقیه نیز تأثیرگذار است. داشتن تحصیل عالی به سهم خود به نحو چشمگیری دسترسی به مشاغل پر درآمدتر را تسهیل می‌بخشد و این امر منجر به افزایش شانس افراد در انباشت سرمایه و جابه جایی فرد در طبقات اجتماعی و تحرک عمودی می‌شود و این سرمایه و سطح سواد حتی بر سلامت شخص تأثیر قابل توجهی دارد و ضمن ارتقاء طول عمر کیفیت زندگی را نیز افزایش می‌دهد و برخورداری از مدرک تحصیلی یکی از شاخص‌های

تعیین قضاوت نسبت به جایگاه فرد در جامعه و طبقه اجتماعی او می‌باشد.

کاهش احساس ناامنی اجتماعی

امروزه این واقعیت عینی را بایستی پذیرفت که «کنکور» به عنوان یک پدیده اجتماعی پیامدها و آثار منفی بسیاری را بر شبکه تعامل‌ها و نظام اجتماعی و فرهنگی ما برجای گذاشته است، به طوری که نتایج حاصل از پژوهش‌های اجتماعی نشان می‌دهد نگرانی‌های ناشی از کنکور تا حدی است که علاوه بر فرد، روابط بین والدین را نیز تحت تاثیر قرار داده و تنش را در محیط خانواده بالا می‌برد و مسلماً چنین تنش‌ها و نگرانی‌ها تاثیرهای نامطلوبی را بر فضا و مناسبت‌های حاکم بر این نهاد مهم اجتماعی به همراه خواهد داشت، که همگی این آثار و پیامدها، حلقه پیچیده و درهمی را تشکیل می‌دهند که در نهایت منجر به تشدید احساس ناامنی اجتماعی و تعمیق استرس‌های روانی در روابط بین فردی و اجتماعی آحاد جامعه خواهد شد.

بررسی نظرهای دانشجویان در حال تحصیل در دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس به نوعی منعکس کننده این واقعیت می‌باشد به طوری که از مجموع دانشجویان مورد بررسی ۴۴ درصد عنوان کرده اند که دلیل اصلی آنان برای ادامه تحصیل در دانشگاه آزاد اسلامی «عدم قبولی» در دانشگاه‌های دولتی بوده است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ۸۳ درصد از صاحب نظران، اساتید دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و مدیران استان موافقت می‌کنند که عدم راهیابی علاقه مندهای به تحصیل در دانشگاه‌های دولتی باعث ایجاد نگرانی و مشکلاتی برای خانواده‌ها و جوانان هرزگانی می‌شود و دانشگاه آزاد اسلامی در این رابطه فرصتی است تا جوانان استان به بروز استعدادها و خود پر دازند. همچنین حضور جوانان در دانشگاه آزاد اسلامی و ادامه تحصیل آن‌ها منجر به تشویق و برانگیختن اطرافیان به ادامه تحصیل شده است که این امر نیز به نوعی مؤید نقش و کارکرد امنیت بخش این دانشگاه در تشویق جوانان به ادامه تحصیل در استان هرزگان می‌باشد، در واقع دانشگاه در این رابطه ضمن فراهم کردن شانس و فرصت ادامه تحصیل (طبق تئوری فرصت) احساس ناامنی در زندگی خانواده‌ها را تا حد زیادی کاهش داده است.

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی

دانشگاه در معنای عام و دانشگاه آزاد اسلامی به ویژه از چند منظر بستری لازم را برای شکل‌گیری سرمایه اجتماعی فراهم می‌آورد و زمینه را برای گسترش این شکل از سرمایه در جامعه فراهم می‌آورند، که مهمترین آنها عبارتند از:

تغییر نگرش‌ها

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که اکثر دانشجویان معتقدند که تحصیل در دانشگاه باعث ارتقاء آگاهی و شناخت بیشتر آن‌ها از جامعه شده است. به طوری که ۶۲/۳ درصد از آن‌ها این تاثیر را در حد زیاد و خیلی زیاد، ۲۵/۷ درصد در حد کم و تنها ۶ درصد دانشجویان در حد خیلی کم

معتقدند که دانشگاه باعث افزایش شناخت و آگاهی آنان نسبت به جامعه و مسایل آن شده است، در این رابطه تفاوت معناداری بین دختران و پسران دانشجو وجود ندارد یعنی دانشجویان فارغ از جنسیت ارزیابی تقریباً یکسانی از نقش دانشگاه آزاد اسلامی در تغییر نگرش‌ها و افزایش شناخت شان نسبت به جامعه داشته اند.

افزایش حس اعتماد اجتماعی

یافته‌های پیمایش نشان می‌دهد که مدیران اجرایی، اساتید و صاحب نظران معتقدند که حضور جوانان در محیط دانشگاه فرصتی دوباره برای آگاهی یافتن و اجتماعی شدن آنها می‌باشد به طوری که ۹۳/۲ درصد از نمونه مورد بررسی با این امر موافق بوده اند که این امر مؤید تاثیر زیادی است که دانشگاه می‌تواند در تغییر نگرش‌ها، رفتارها و انتقال ارزش‌ها و هنجارهایی که لازمه یک زندگی سالم و متعادل با سایرین است ایفا کند. جهت بررسی نقش محیط دانشگاه در توسعه ارتباط دانشجویان با دیگران این موضوع از دانشجویان مورد پرسش قرار گرفت و نظرها نشان داد که ۸۴/۷ درصد از دانشجویان با ارزیابی مثبت از تاثیرهای محیط دانشگاه برگسترش شبکه تعامل هایشان با دیگران بر تاثیر دانشگاه در توسعه تعامل های دانشجویان با دیگران و محیط اجتماعی صحنه گذاشته‌اند و تنها ۱۵/۳ درصد این نقش را در حد ضعیف ارزیابی کرده‌اند.

آموزش مشارکت جویی

دانشگاه آزاد اسلامی هر چند در استان هرمزگان شیوه‌های آموزش و فرهنگ‌سازی مشارکت جویی را دیر آغاز کرد با این حال رشد آن در سال‌های اخیر نوید بخش و امیدوارکننده است. مهمترین ساز و کارهای فعلی در خصوص درگیر کردن دانشجویان با فعالیت‌های جمعی عبارتند از برگزاری دوره‌های گردش علمی و تفریحی، راه اندازی نشریه های دانشجویی، راه اندازی انجمن‌های علمی دانشجویی، پایه گذاری باشگاه پژوهشگران جوان، و... همگی در زمره فعالیت هایی هستند که در محیط دانشگاهی منجر به تقویت حس مشارکت جویی و ایجاد همدلی و آموزش دانشجویان جهت پذیرش مسئولیت‌های بعدی در اجتماع خواهد شد. در حال حاضر ۱۵ انجمن علمی دانشجویی در سطح دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس مشغول به فعالیت هستند و صدها دانشجو عضو این انجمن‌ها هستند. و انجمن‌های اجتماعی - سیاسی متعدد نیز از دیگر اشکال مشارکت جویی دانشجویان می‌باشند.

یکی دیگر از مولفه‌های مشارکت، آمادگی افراد جهت حضور در اقتصاد جامعه در قالب اشتغال می‌باشد که در این رابطه نظر اساتید، مدیران اجرایی و کارشناسان را درخصوص نقش و تاثیر دانشگاه آزاد اسلامی در فراهم سازی زمینه مشارکت نیروی انسانی منطقه در اقتصاد جویا شدیم. طبق یافته‌های تحقیق ۸۶/۴ درصد از پاسخگویان این امر را مورد تایید قرار داده و موافقت خود را با این موضوع که دانشگاه آزاد اسلامی در استان هرمزگان فرصت مشارکت بیشتری را در فعالیت‌های اقتصادی برای نیروهای انسانی منطقه فراهم آورده اعلام کرده‌اند. علاوه بر این ۵۵/۲

درصد از دانشجویان تا حد زیادی معتقدند که تحصیل در دانشگاه شانس آن‌ها را در یافتن شغل مورد علاقه شان افزایش داده است.

توسعه سرمایه فرهنگی

همان طور که پیش از این اشاره کردیم، بر اساس نظریه بوردیو برای بررسی نقش و تأثیر دانشگاه آزاد اسلامی باید سه مقوله جدا از هم را مد نظر قرار داد. در اینجا برای هر کدام مصادیقی را بیان می‌کنیم:

- سرمایه فرهنگی تجسم یافته

کشف استعداد افراد و امکان ادامه تحصیل برای جوانان استان در رشته‌های مختلف که پیش از این به دلیل سطح پایین آموزش در استان و عدم امکان رقابت در کنکور سراسری محکوم به ترک تحصیل بوده‌اند همه از مصادیق تأسیس دانشگاه آزاد هستند به طوری که تصویری از استان هرمزگان بدون دانشگاه آزاد نمایی از محرومیت و سلب ادامه تحصیل برای جوانان به ویژه در مناطق روستایی و محروم را به ما نشان می‌دهد که پیامد آن بروز فقر سرمایه فرهنگی خواهد بود.

- سرمایه فرهنگی عینی

رشد فعالیت‌های فرهنگی و خدماتی همچون کتابخانه‌ها، کتاب‌فروشی‌ها، خدمات دانشجویی و اتصال مرکز اطلاع‌رسانی دانشگاه به بزرگترین و مهمترین پایگاه‌های مهم اطلاع‌رسانی جهانی همگی کمک به غنای سرمایه فرهنگی می‌کنند. با این حال علی‌رغم آن که در سال ۱۳۸۴ تعداد مقاله‌های چاپ شده در دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس ۲۰ مقاله بوده که سه مقاله به کنفرانس‌های بین‌المللی راه یافته است اما میزان رشد مقاله‌های علمی اساتید دانشگاه آزاد از وضع مطلوبی برخوردار نبوده که امید است در سال‌های نزدیک این عقب‌افتادگی جبران شود.

مرووری گذرا بر آخرین وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان، عمق نیازها و کمبودهای فرهنگی این بخش را بیشتر مشخص می‌کند و نقش دانشگاه آزاد را تحقق سرمایه فرهنگی عینی مشخص‌تر می‌سازد.

استان هرمزگان دارای ۳۸ باب کتابخانه عمومی است که ۲۶ باب آن در مناطق شهری و ۱۲ باب آن در مناطق روستایی می‌باشد. از تعداد کل کتابخانه‌های موجود ۷ باب قبل از انقلاب و ۳۱ باب بعد از پیروزی انقلاب اسلامی احداث شده است. مجموع کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های عمومی استان ۲۶۵/۰۰۰ نسخه است. نسبت کتاب به ازای هر صد نفر جمعیت باسواد در استان ۲۶ نسخه و نسبت کتاب به ازای هر صد نفر جمعیت استان ۱۹ نسخه می‌باشد.

مطابق با معیار جهانی ایفلا که به ازای هر نفر می‌بایست ۱/۵ جلد کتاب در کتابخانه‌های عمومی استان موجود باشد در حال حاضر بایستی ۲/۱۰۵/۵۱۱ جلد کتاب در کتابخانه‌های استان باشد، در حالی که در حال حاضر تنها ۲۶۵/۰۰۰ جلد کتاب موجودی کتابخانه‌های استان است که کمبود موجود ۵۱۱ و ۱/۸۴۰ جلد است که بیانگر فاصله زیاد تا وضع مطلوب است، این وضعیت در

شاخص سرانه افراد باسواد نیز نامطلوب است به طوری که، برابر با معیارهای ایفلا برای جمعیت باسواد استان می بایست ۱/۵۲۷/۷۸۹ جلد کتاب در کتابخانه‌های عمومی استان موجود باشد که در حال حاضر ۱/۲۶۲/۷۸۹ جلد کتاب کمبود داریم. (سند توسعه فرهنگی استان، ۱۳۸۷: ۲۳).

این در حالی است که دانشگاه‌ها به عنوان مجموعه‌های علمی آموزشی با ایجاد و توسعه منابع جانبی همچون کتابخانه‌ها، نمایشگاه‌ها و سمینارها بر توسعه و انباشت سرمایه فرهنگی تاثیرهای چشم‌گیری برجای می‌گذارند. به عنوان مثال دانشگاه آزاد اسلامی در زمینه توسعه کتابخانه توانسته است پیشرفت خوبی را داشته باشد. به طوری که کتابخانه مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی با ۷۹ هزار جلد کتاب فارسی و لاتین و ۱۸ هزار عنوان کتاب در تمامی زمینه‌های مختلف علمی یکی از غنی‌ترین کتابخانه‌های استان هرمزگان می‌باشد. کتابخانه دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس با بیش از ۳۰۰ عنوان نشریه‌های داخلی و خارجی به همراه بیش از ۱۰ عنوان روزنامه محلی کشوری در دو طبقه با مساحت ۲۵۰۷ مترمربع در محوطه دانشگاه آزاد بندرعباس با بهره‌گیری از معماری بدیع واقع شده است.

این مرکز همچنین با همکاری و اشتراک با پایگاه‌های مهم اطلاع‌رسانی کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی دانشگاه شیراز و شرکت نمایه (زیر نظر هیات امنای کتابخانه‌های عمومی کشور) در استفاده از معتبرترین پایگاه‌های اطلاع‌رسانی جهانی از این امکانات، مرکز را به یکی از غنی‌ترین و معتبرترین مراکز اطلاع‌رسانی در جنوب کشور که قادر به ارائه مطالب و مقاله در تمامی زمینه‌های مختلف علمی - پژوهشی به فارسی و لاتین به تمامی پژوهشگران و محققان مبدل کرده است.

سرمایه فرهنگی نهادینه شده

این نوع سرمایه فرهنگی در برگیرنده اساتید، مدرک‌های صادر شده، رتبه‌های دانشگاهی، تعداد دانشجویان، فارغ‌التحصیلان، اساتید و صاحب‌نظران دانشگاهی می‌باشد که دارای نقش‌ها و موقعیت‌های تثبیت شده اجتماعی هستند. در واقع دانشگاه آزاد اسلامی در بخش‌هایی از این نوع سرمایه فرهنگی همچون تعداد دانشجویان، فارغ‌التحصیلان نقش ارزنده‌ای را در انباشت سرمایه نهادینه شده در استان هرمزگان ایفا کرده است و هرچند در سایر زمینه‌ها همچون جذب اساتید با مدارج دکترا، اعطای بورسیه به مدرسان جهت ارتقاء علمی در وضع مطلوبی قرار ندارد با این حال نسبت به گذشته حرکت‌های خوبی را داشته است.

افزایش شانس تحرک اجتماعی برای دختران و زنان

استان هرمزگان به لحاظ عقب ماندگی ساختاری و ضعف نهادهای فرهنگی در سال‌های گذشته از جمله استان‌هایی بوده است که نگرش‌های جنسیتی منفی در قبال نقش و جایگاه زنان به عنوان ایستارهای تثبیت شده‌ای رواج داشت، به نحوی که این ایستارها در بین افراد تحصیل کرده و نسل متجدد نیز کم و بیش نمایان می‌شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که دانشگاه آزاد اسلامی به صورت مستقیم با آموزش و توانمندسازی زنان باعث شده است تا شانس آنان را در دستیابی به

امکانات شغلی، درآمدی افزایش داده و میزان مشارکت آنان را در جامعه ارتقاء دهد، و به صورت غیرمستقیم تأثیرها و پیامدهایی همچون تغییر و تعدیل نگرش‌های جنسیتی، کاهش مولید و تعدیل بعد خانوار و افزایش مهارت‌های اجتماعی را در قبال زنان‌ها و دختران استان صورت دهد.

کاهش آسیب‌های اجتماعی

بررسی داده‌های ثانویه نشان می‌دهد که بیش از ۹۰ درصد از افرادی که به روش مختلف به جرم شکستن نظام هنجاری و ارزشی و زیر پا نهادن قوانین و مقررات دستگیر شده اند فاقد تحصیلات دانشگاهی بوده اند، امری که نوعی رابطه را بین میزان گرایش به جرم با میزان تحصیلات بیان می‌کند. در واقع دانشگاه آزاد به عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار در بعد پیشگیری ضمن آگاهی بخشی و ارتقاء سطح شعور و منش دانشجویان و دانش آموختگان احتمال گرایش جوانان را به نابهنجاری‌ها و جرائم کاهش می‌دهد، طبق یافته‌های این پژوهش ۷۶ درصد از دانشجویان و ۷۸ درصد از مدیران اجرایی، اساتید و صاحب نظران معتقدند که دانشگاه آزاد اسلامی باعث کاهش نابهنجاری‌ها و جرم شده و تنها ۲۴ درصد از دانشجویان و ۲۲ درصد از مدیران و اساتید اعتقادشان بر این است که دانشگاه آزاد اسلامی خود موجب گسترش نابهنجاری و جرم در شهرهای استان شده است.

مهاجرت و تبادل فرهنگی

در استان هرمزگان به لحاظ تاریخی حضور اقوام و مهاجرها باعث شکل گیری نگرش‌های قومی و در بعضی مواقع منفی در بین ساکنین منطقه نسبت به کسانی شده است که از سایر مناطق به این منطقه روی آورده اند و چنین تعارض‌هایی را می‌توان در قالب اصطلاحات و واژگانی همچون بومی و غیر بومی شاهد باشیم. دانشگاه آزاد اسلامی به عنوان مجموعه آموزشی و فرهنگی هر چند بر رشد مهاجرت از سایر مناطق به شهرها تأثیرگذار است و چه بسا منجر به ایجاد تغییرها در محیط‌های اجتماعی، فرهنگی در مناطق شهری و روستایی منجر شده است با این حال پیامدهای غیرمستقیم و مثبت حضور جوانان و دانشجویان در چنین مناطقی به مراتب بیشتر از ضررها و آثار منفی آن می‌باشد چرا که دانشجویان غیر ساکن و مهاجر از سایر مناطق استان و یا کشور در شهرهای استان تسهیل کننده فرایند نوعی تبادل فرهنگی می‌باشند که به لحاظ اجتماعی در گذر زمان منجر به شکل گیری نوعی زندگی مسالمت آمیز توأم با مشارکت خواهد شد.

توسعه منابع انسانی استان

با نگاهی به وضعیت منابع انسانی استان در گذشته به سادگی می‌توان دریافت که تا سال ۱۳۷۰ تقریباً عمده منابع انسانی مورد نیاز مؤسسات و نهادهای دولتی و شرکت‌ها و بنگاه‌های خصوصی خارج از استان تأمین شده است. به طوری که سهم منابع استانی و بومی در مدیریت اقتصادی و اداری استان بسیار ناچیز بوده است. با گسترش آموزش عالی در استان هرمزگان که به صورت قاطع

می‌توان گفت ابتدا با تاسیس دانشگاه آزاد اسلامی شهرستان بندرعباس آغاز شده است، تحولی اساسی صورت گرفته است، به طوری که هم‌اکنون در هر اداره و شرکتی چه دولتی و چه خصوصی فارغ‌التحصیل‌های دانشگاهی بومی نقش عمده‌ای در تأمین منابع انسانی مورد نیاز به عهده دارند. اطلاعات دریافتی از اداره‌ها، شرکت‌ها و موسسات دولتی و خصوصی که در این تحقیق جمع‌آوری شده است مؤید این نکته می‌باشد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از نگاه مدیران، اساتید و صاحب‌نظران، دانشگاه آزاد اسلامی در تأمین منابع انسانی مورد نیاز استان نقش نسبتاً مثبتی را در این راستا ایفا می‌کند.

تاثیر دانشگاه آزاد اسلامی بر تحقیقات

بر اساس آمار ارائه شده دانشگاه‌های موجود در ایران در فهرست ۵۰۰ دانشگاه برتر جهان شناخته شده‌اند. ضمن اینکه باید توجه داشت دانشگاه‌های کشور رتبه ۵۱ را در تولید علم کسب کرده‌اند. از مهمترین علل عقب ماندگی کشورها از نظر علمی، صنعتی و اقتصادی می‌توان به خود باختگی، عدم برنامه‌ریزی مناسب و کمبود امکانات مالی، در انحصار نگه داشتن دانش و فن آوری جدید توسط کشورهای توسعه یافته، عدم توجه به ارتباط بین مراکز علمی و صنعتی در توسعه اقتصادی اشاره کرد. با این حال نبایستی به دلیل عقب ماندگی‌های گذشته سطح انتظار از نقش آفرینی دانشگاه آزاد اسلامی در تولید علم و کمک به توسعه استان در ابعاد صنعتی در سطح حداقل باقی بماند. بررسی طرح‌های پژوهشی انجام گرفته در دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس نشان می‌دهد که قریب به اتفاق طرح‌های به انجام رسیده ماهیتی کاربردی داشته و به سفارش دستگاه‌های اجرایی همچون سازمان مدیریت و برنامه ریزی، سازمان محیط زیست، اداره کل منابع طبیعی، سازمان جهاد کشاورزی، اداره کل شیلات و... به انجام رسیده است که دارای دو ویژگی عمده می‌باشد: اول آن که موضوع‌های پژوهشی متناسب با رشته‌های تحصیلی در دانشگاه آزاد شکل گرفته اند و دوم آن که بررسی موضوع‌ها گویای این مهم است که همگی آنها ضرورت انجام داشته و مورد نیاز دستگاه‌ها و شرکت‌های فعال در حوزه مورد مطالعه بوده است. هر چند که محقق بر این موضوع معترف و واقف است که دانشگاه آزاد اسلامی در استان تا دستیابی به جایگاه مطلوب خود در پیوند بین آموزش و پژوهش از یک سو و برقراری ارتباط موثر بین بخش تولیدی - اجرایی و به ویژه صنعت با پژوهش‌های دانشگاهی راهی بس طولانی را بایستی پیماید؛ با این حال این نکته را نیز نبایستی از نظر دور داشت که تحقق این شروط مستلزم فراهم شدن بستری فرا ساختاری می‌باشد که دانشگاه تنها یکی از عناصر آن است.

دانشگاه آزاد و افزایش بهره‌وری منابع انسانی موجود

آموزش و توسعه منابع انسانی در نظام مدیریت منابع انسانی، نه تنها در ایجاد دانش و مهارت ویژه در کارکنان نقش بسزایی دارد بلکه باعث می‌شود که افراد در ارتقاء سطح کارایی و اثربخشی سازمان سهیم باشند و خود را با فشارهای متغیر محیطی وفق دهند. تقریباً در هر سازمانی ۷۰ درصد

از منابع و سرمایه را منابع انسانی تشکیل می‌دهد به همین دلیل تأمین این سرمایه انسانی مستلزم انجام فعالیت‌های آموزشی مستمر و منظم در تمامی سطوح سازمانی است. در استان هرمزگان هیچ سازمان و مؤسسه ای نیست که هم اکنون بخش عمده ای از نیروهای ماهر خود را از دانشگاه آزاد تأمین نکرده باشد.

طبق آمارهای موجود ۱۸ درصد از کل نیروهای انسانی شاغل در سازمان آموزش و پرورش استان فارغ التحصیلان دانشگاه آزاد می‌باشند و ۸۲ درصد از این افراد در دانشگاه آزاد بندرعباس یا سایر دانشگاه‌های استان تحصیل کرده اند. بر اساس یافته‌های این تحقیق تقریباً در تمامی اداره‌ها و سازمان‌های مهم در استان فارغ التحصیلان دانشگاه آزاد به طور اعم و دانشگاه آزاد واحد بندرعباس به طور اخص نقش تعیین کننده ای در ساختار مدیریت این سازمان‌ها به عهده دارند.

نقش دانشگاه آزاد در توسعه صنعتی استان هرمزگان

با توجه به محورهای مذکور استان هرمزگان با وجود منابع غنی گاز، نفت و سایر منابع دریایی و زیرزمینی در رتبه بندی توسعه اقتصادی و صنعتی کشور جایگاه مناسبی ندارد. به یقین یکی از مهمترین دلایل این وضعیت در گذشته عدم وجود نیروی انسانی ماهر و خلاق بوده است. از آنجا که دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس در دو دهه اخیر نقش برتر و غیر قابل انکاری در تربیت نیروی ماهر استان داشته است می‌توان گفت که ایجاد و تاسیس و گسترش رشته‌های متنوع دانشگاهی در فرآیند توسعه صنعتی استان یکی از مهمترین عوامل به شمار می‌آید.

تأثیر دانشگاه آزاد در توسعه بخش کشاورزی

استان هرمزگان از مناطق نیمه خشک کشور محسوب می‌شود و به دلیل وضعیت خاص جغرافیایی، کمبود خاک مناسب و محدود بودن آب کشاورزی آن از تنوع چندانی برخوردار نیست. اما با این وجود کشاورزی در استان هرمزگان دارای شرایط منحصر به فردی می‌باشد که ناشی از شرایط خاص مناطق جنوب است. تقریباً در تمامی فصول در استان هرمزگان امکان کاشت، داشت و برداشت کلیه محصولات‌های جالیزی و صیفی جات و انواع میوه‌های گرمسیری و نیمه گرمسیری وجود دارد. برای درک نقش دانشگاه آزاد در تحول کشاورزی کافی است به نقش دانشگاه آزاد در تربیت جوانان روستایی و کشاورز توجه کرد که بدون شک تاسیس این دانشگاه در استان هرمزگان در فرآیند فرهنگ سازی در جامعه سنتی نقش اساسی داشته است.

نقش دانشگاه آزاد در توسعه صنعت شیلات

بخش شیلات استان هرمزگان به عنوان یکی از زیر بخش های کشاورزی استان، نقش و جایگاه مهمی در توسعه منطقه و اقتصاد استان دارد. وجود استعداد بالقوه و پتانسیل عظیم پرورش میگو و فراهم بودن شرایط برای صید آبزیان، نمایانگر افق روشنی برای سرمایه گذاری در این بخش می‌باشد. هم اکنون نیاز بخش شیلات از نظر تأمین نیروی انسانی مرتفع شده است علاقه و انگیزه

دانشجوهای فارغ التحصیل در امر پژوهش و نیز مشارکت در امر تولید رو به گسترش است. همچنین طرح های برون دانشگاهی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس در زمینه صنعت شیلات رو به افزایش بوده است که تعدادی از مهمترین این طرح ها عبارتند از: طرح مطالعه سایت پرورش میگو در کولغان، گاوبندی، سیریک و نقشه برداری سایت پرورش میگو سیریک. طرح های فوق تنها بخشی از طرح های انجام شده توسط دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس هستند که در حال حاضر در حال اجرا می باشند.

گسترش زبان انگلیسی و امکان تعامل بهتر در فعالیت های بازرگانی

یکی از مشکلات اساسی در گسترش بازرگانی در کشور ما عدم آشنایی بازرگانان داخلی کشور با شیوه ها و روش تجارت خارجی است. عدم امکان استفاده از منابع و اطلاعات موجود در دنیای تجارت به دلیل عدم تسلط به زبان خارجی توسط بازرگانان داخلی همواره یکی از عمده ترین موانع و محدودیت ها در این راستا به شمار آمده است. دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس با ایجاد رشته های زبان انگلیسی ابتدا در مقطع کارشناسی و سپس در مقطع کارشناسی ارشد گام مهم و اساسی در این مسیر برداشته است. باید توجه داشت که بسیاری از فارغ التحصیل ها در رشته های علوم انسانی در استان مرزی هرمزگان که یکی از قطب های تجارت خارجی محسوب می شود بعد از پایان تحصیلات دانشگاهی به تجارت روی می آورند و از آنجا که تعداد زیادی از آن ها در رشته زبان انگلیسی فارغ التحصیل شده اند؛ هم اکنون دارای این توانایی و قابلیت هستند که بتوانند اصول تجارت و بازرگانی خارجی را بهتر و سریعتر از بازرگان های سنتی فرا گرفته و به کار ببندند.

نتیجه گیری

یافته های حاصل از پژوهش در سنجش نگرش دانشجویان به نقش و تاثیر دانشگاه آزاد اسلامی بر توسعه و تحول استان هرمزگان نشان می دهد که دانشجویان نگرشی «مثبت» به تأثیرها و پیامدهای دانشگاه آزاد بر روند توسعه استان دارند به طوری که میانگین (۳۱/۲) می باشد گویای نگرش مثبت می باشد. بین زنان و مردان دانشجو در نوع ارزیابی نسبت به دانشگاه آزاد اسلامی تفاوت معناداری وجود ندارد. نتایج حاصل از طیف لیکرت در رابطه با سنجش نگرش مدیران، اساتید و صاحب نظران نسبت به دانشگاه آزاد اسلامی نیز نشان می دهد که در مجموع نگرشی مثبت در بین نمونه مورد بررسی وجود دارد. میانگین نمره به دست آمده برای نمونه مورد بررسی (۳۱/۳) می باشد، به طور کلی با توجه به یافته های این پژوهش و تحقیق های گذشته، دانشگاه آزاد اسلامی به طور اعم و واحد بندرعباس به طور اخص تأثیرهای انکار ناپذیری چه از منظر اجتماعی - فرهنگی و چه اقتصادی بر استان هرمزگان بر جای گذاشته است، مهمترین آثار اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی عبارتند از:

آثار اجتماعی و فرهنگی

- افزایش تحرک اجتماعی و کاهش بی‌عدالتی اجتماعی
- کاهش احساس ناامنی اجتماعی
- نقش دانشگاه در شکل‌گیری و توسعه «سرمایه اجتماعی و فرهنگی» در استان
- کاهش آسیب‌های اجتماعی
- مهاجرت و تبادل فرهنگی

تأثیرات اقتصادی

- توسعه منابع انسانی استان.
 - افزایش بهره‌وری منابع انسانی موجود
 - مشارکت در توسعه صنعتی استان
 - توسعه بخش کشاورزی
 - گسترش زبان انگلیسی و امکان تعامل بهتر در فعالیتهای بازرگانی
- همچنین در بخش تحقیقات، طرح‌های پژوهشی انجام گرفته در دانشگاه آزاد نشان می‌دهد که قریب به اتفاق طرح‌های مهم کاربردی داشته و به سفارش دستگاه‌های اجرایی همچون سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، سازمان محیط زیست، اداره کل منابع طبیعی، سازمان جهاد کشاورزی، اداره کل شیلات و ... به انجام رسیده است که دارای دو ویژگی عمده می‌باشد، اول آن که موضوع‌های پژوهشی متناسب با رشته‌های تحصیلی در دانشگاه آزاد هستند و دوم آن که بررسی موضوع‌های گویای این مهم است که همگی آن‌ها ضرورت انجام داشته است و مورد نیاز دستگاه‌ها و شرکت‌های فعال در حوزه مورد مطالعه بوده است.

منابع و مأخذ

- ۱- آبی، جیمز و رابرت ال ماراگرو (۱۳۷۴)، ترجمه احمد گل محمدی، توسعه سیاسی و بحران‌های تاریخی، همشهری، سال سوم، شماره ۷۴۶.
- ۲- اخلاقی پور، منصور (۱۳۷۹)، بررسی نگرش بومی‌ها نسبت به غیر بومی‌ها و تاثیر آن بر میزان مشارکت اجتماعی در شهر بندرعباس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
- ۳- اسدالهی، عبدالرحیم (۱۳۸۴)، بررسی عوامل بروز جرم در زنان سرپرست خانوار زندان‌های خوزستان، ارائه در دومین همایش آسیب شناسی خانواده در ایران، دانشگاه شهید بهشتی.
- ۴- اطاعت، جواد (۱۳۷۸)، آموزش و توسعه، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره‌های ۱۴۴-۱۴۳، سال سیزدهم.
- ۵- بن‌فاین (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی و نظریه اجتماعی، سید محمدکمال سروریان، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۶- تامین، ملوین (۱۳۷۳)، جامعه شناسی قشر بندی و نابرابری‌های اجتماعی، عبدالحسین نیک گهر، تهران، توتیا.
- ۷- تقوی، مهدی، حسین محمدی (۱۳۸۴)، تاثیر سرمایه انسانی بر رشد اقتصادی در ایران، پژوهشنامه اقتصادی، شماره ۳۳.
- ۸- تودارو، مایکل (۱۳۶۸)، غلامعلی فرجادی، توسعه اقتصادی در جهان سوم، مؤسسه عالی پژوهش و برنامه ریزی توسعه، تهران، چاپ هشتم.
- ۹- چلبی، مسعود (۱۳۸۴)، تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان، مجله جامعه شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۲.
- ۱۰- روشن، احمدرضا (۱۳۸۵)، توزیع فرصت‌های آموزش در آموزش عالی، مجله بررسی‌های بازرگانی، شماره ۱۹.
- ۱۱- روزبهانی، توران، نقش خانواده به عنوان عامل و مانع بزهکاری نوجوانان (با تکیه بر نظم در خانواده) پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش اجتماعی، استاد راهنما، مسعود چلبی، تهران، دانشگاه الزهرا.
- ۱۲- سلیمی، علی و داوری، محمد (۱۳۸۰)، جامعه شناسی کجروی، قم، انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ اول.
- ۱۳- سیمای اقتصادی-اجتماعی شهرستان‌های استان هرمزگان، ۱۳۸۲، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان هرمزگان، آبان ماه ۱۳۸۴.
- ۱۴- طوسی، محمد علی (۱۳۷۰)، مشارکت (در مدیریت و مالکیت) تهران، مرکز آموزشی مدیریت دولتی.
- ۱۵- عظیمی، حسین (۱۳۷۱)، مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران، تهران، نشرنی، چاپ اول.
- ۱۶- علوی، پرویز (۱۳۷۵)، ارتباطات سیاسی، تهران، نشر علوم نوین، چاپ اول.
- ۱۷- عمادزاده، مصطفی (۱۳۸۰)، اقتصاد آموزش و پرورش، اصفهان، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- ۱۸- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، پایان نظم، غلام عباس توسلی، تهران، انتشارات جامعه ایرانیان، چاپ اول.
- ۱۹- قره باغیان، مرتضی (۱۳۷۰)، اقتصاد رشد و توسعه تهران، نشرنی، چاپ اول.
- ۲۰- کرامتی، محمدعلی، نقش سرمایه انسانی و هوش در توسعه اقتصادی آسیا، اطلاعات سیاسی و اقتصادی شماره ۲۲۶-۲۲۵.
- ۲۱- کیهانی، رضا حکمت (۱۳۸۵)، سرمایه گذاری در آموزش بازدهی‌های خصوصی و عمومی، مجله بررسی‌های بازرگانی شماره ۲۹.
- ۲۲- گای، درام، مایکل هاپکنیز، دو نالد مک گراهان (۱۳۷۱)، بررسی شاخص‌های انسانی و اجتماعی توسعه، روستا و توسعه (گزیده مقالات)، شماره ۴.
- ۲۳- گی روشه، منصور و ثوقی (۱۳۸۳)، تغییرات اجتماعی، تهران، نشرنی، چاپ پانزدهم.
- ۲۴- محمودی، وحید، سرمایه انسانی، توانمندی انسانی، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۲۲۶.
- ۲۵- مصطفوی، سیدفرخ (۱۳۷۵)، بررسی علل کاهش باروری در ایران با استفاده از نتایج سرشماری سال ۱۳۷۵.
- ۲۶- نبوی، سید عبدالحسین (۱۳۷۴)، بررسی عوامل اجتماعی-اقتصادی مؤثر در شیوع جرم در جامعه شهری اهواز، رساله دکتری جامعه شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- ۲۷- نصف، مرتضی (۱۳۵۴)، سنجش افکار دانشجویان کشورهای ایران، مؤسسه روانشناسی.